



# Překlad metafor. O exkluzivním postavení knižního názvu a jeho překladu

Teorie a kritika překladu  
Mgr. Božana Niševa, Ph.D.

# Překlad metafor

- Výraz **metafora** pochází z řeckých slov **meta pherein** a znamená ‚něco přemístit, něco přenést‘.
- **Metafora** je tedy **obrazné pojmenování** založené na **přenosu významu slov**. V metafoře se jeden předmět pojmenuje názvem jiného předmětu na základě jejich vnější podobnosti.
- **Obrazné pojmenování** jako stylistická figura **staví na** vědomém a tvořivém **porušení sémantické spojitelnosti**.
- V **uměleckých textech** má **metafora** příjemce překvapit, ohromit, nadchnout: **vyvolat** v něm **estetický zážitek**.
- S **obraznými pojmenováními** se však často setkáváme i v **běžném životě** a svoje místo mají i v **odborných textech**. **Překladatelský problém** se však **metafora** stává především v **poezii** a dále pak samozřejmě i v **umělecké próze** a **publicistice**.

# Podstata metafory

- **Univerzální obraznost** většiny metafor jako např. *ucho u hrnce, hlava státu, ruka zákona, rameno řeky*, ale i *Mléčná dráha, černá díra*, tj. skutečnost, že obdobné výrazy jako metafory nevnímáme, přivedla vědce na myšlenku, že metafora není vůbec primárně lingvistický nebo rétorický jev, ale že naše celé **konceptuální (pojmové) myšlení** v sobě nese **obraznost**.
- V našem konceptuálním myšlení vzniká metafora tím způsobem, že se **jedna pojmová oblast**, která slouží jako **předloha (zdroj)**, **spojí na základě pojmovosti s úplně jinou pojmovou oblastí**.
- Zdrojovou oblastí je obvykle nějaký fyzikální jev nebo proces (např. soudržnost materiálu nebo skupenství vody), který se jako předloha stává podnětem pro přenos do úplně jiné pojmové oblasti (např. vnitřních pocitů člověka), se kterou ho spojuje vnitřní souvislost. Tak vznikají nám všem dobře známé metafory: *přetrhnout se pro něco, roztát štěstím, puknout pýchou, propadnout se hanbou, koulet očima* apod.

# Podstata metafory

- Metaforu tvoří tyto **tři základní složky**:
  1. **Objekt**, který metafora znázorňuje.
  2. **Obraz**, s pomocí kterého se objekt popisuje.
  3. **Smysl**, který se vytváří na základě podobnosti mezi objektem a obrazem.
- Smysl metafory se dá pochopit jen tehdy, pokud příjemce odhalí **podobnost mezi denotativním a konotativním významem**.
- U metafory se **identifikace podobnosti** rovná **pochopení smyslu**.
- **Základní problém při překladu obrazných pojmenování** vzniká už proto, že **rozhodující úlohu při pochopení smyslu** sehrávají **kulturně podmíněné konotace** a **individuální asociace**.

# Klasifikace metafor

- Obecně metaforu dělíme na:
  - 1. Lexikalizované (lexikální) metaforu** – takové, které se častým používáním už natolik „opotřebovaly“, že si jejich obraznost sotva uvědomujeme. *Metaforicky se tyto metaforu nazývají mrtvé.*
  - 2. Konvenční metaforu** – obrazná pojmenování, která se v dané kultuře zakotvila a konvencionalizovala. Někdy je nazýváme také *tradiční*, protože se utvářela na základě zobecněné historické zkušenosti a tradice konkrétního jazykového společenství.
  - 3. Autorské metaforu** – výsledek vlastní tvořivé jazykové činnosti odesílatele. Nazýváme je i *originální* nebo *individuální*, protože nejsou obecně známé, ale jsou vázané výhradně na řečovou činnost konkrétního autora.



# Lexikalizované metafory

- **Lexikalizované metafory** se na první pohled chovají vůči překladateli docela vstřícně: jejich smysl je relativně snadno dešifrovatelný a mnohé z nich se dají do cílového jazyka přeložit také doslovně.
  - Např. *černá ovce* je v něm. *das schwarze Schaf*, v angl. *black sheep*, v ruš. *чёрная овца*; *sůl země* je v angl. *the salt of the earth*, v něm. *das Salz der Erde* a v ruš. *соль земли*; *černá listina* je v něm. *die schwarze Liste*, v angl. *black list* a ve franc. *liste noire*.
- Některé metafory ovšem v sobě skrývají **nebezpečí** tentokrát nikoliv metaforického, ale **interferenčního přenosu**. Lexikalizované metafory jsou totiž již ustálená slovní spojení, takže vědomé porušení sémantické spojitelnosti, které je typické pro autorské metafory, v nich chybí. Jejich **doslovný překlad** do **cílového jazyka** by mohl **vést k nedorozumění**.
  - Např. *černý pasažér* není ve franc. *černý*, ale *nezákonný, tajný* (*passager clandestin*); *černá ovce* není ve franc. *černá*, ale *prašivá* (*bebris galeuse*); *ucho u hrnce* v němčině není *ucho*, ale *der Henkel*, tj. *držadlo* apod.

# Lexikalizované metafory

- **Rozdíly** vykazují jednotlivé jazyky také v tom, že jeden jazyk používá pro daný jev obrazné pojmenování, které v druhém jazyce chybí.
  - Např. v němčině známe metaforický *die öffentliche Hand* (doslova *veřejná ruka*) se do češtiny překládá nemetaforicky jako *stát, vláda*. Naopak v češtině se používá metaforizovaný výraz *ruka zákona*, který v němčině neexistuje.
- Skutečným překladatelským problémem se ovšem **mrtvé metafory** stávají až tehdy, když **ožijí (remetaforizují se)**.
  - Např. v německé větě *Der Zahn der Zeit wird auch darüber Gras wachsen lassen* je metafora složená z lexikalizované metafory *der Zahn der Zeit* (zub času) a frazeologizmu *über etwas Gras wachsen lassen* (čas všechno zahojí). Překladatelské řešení se zdá být jednoduché: *Zub času zahojí i toto*. Ale v překladu se snižuje obraznost a tím i expresivita metafory: v obou částech metafory tedy čas nechává vzpomínky vyblednout, přináší zapomnění a zároveň hojí rány osudu.

# Konvenční metafory

- **Konvenční metafory** jsou **výsledkem nadindividuální zkušenosti** a **kulturně podmíněného jevu**, který se obvykle nazývá **rozdílné vidění světa**.
- Při překladu konvenčních metafor je důležité nejen to, zda se v cílovém jazyce najde vhodný ekvivalent, ale také fakt, zda scénář, který slovo (frame) vyvolá v cílovém jazyce, je stejný nebo alespoň porovnatelný se scénářem, který vyvolalo slovo ve výchozím jazyce.
  - Tento jev se dá ilustrovat na příkladu *obrazných přirovnání ze zvířecí říše*. Postoj ke zvířatům a přenos jejich vlastností nebo symboliky na člověka je rovněž kulturně podmíněný. Některé druhy zvířat, např. *osel, liška a včela*, vyvolávají ve většině evropských jazyků stejné nebo podobné asociace.
  - Na tento omyl však doplatila jistá americká filmová společnost, která si do loga svých filmů dala *sovu* – pro většinu kultur znak *moudrosti* – a potom své filmy distribuovala do *Asie*, kde sova symbolizuje pravý opak: *hloupost*. *Potkan*, který se u evropských národů spojuje s negativními představami, je v *Indii* posvátné zvíře.



# Autorské metaforý

- Autorské metaforý mají v textu (zpravidla uměleckém) **velmi specifickou funkci**. Překlad těchto obrazných pojmenování může zkomplikovat i celkem prozaický fakt, jako jsou rodové rozdíly mezi výchozím a cílovým jazykem.
- Např. jak přeložit z němčiny do češtiny originální metaforu, kde *slunce* (v němčině ženského rodu) je nositelem ženskosti a na tom je postavený celý metaforický obraz: *Die Sonne ist Bündel von Strahlen und schwankendem Wollen, leuchtendem Ablanz ihrer hellen Flügel... sie ist wie eine Frau, weil sie eine Frau ist* (v doslovném překladu: *Slunce je svazek paprsků a kolísavého chtění, zářivého odlesku jejích světelných křídel... je jako žena, protože je žena*).
- Při překladu metaforý je tedy vždy důležitá její **funkce v daném kontextu**, scénář, který se za ní skrývá, a **míra kulturní kompatibility mezi výchozím a cílovým jazykem**.

# Jak se vyrovnat s překladem metafor?

- **Přímý/doslovný překlad** – v tomto kontextu doslovný neznamená otrocký, ale naopak **optimální přenos**, kdy se dá metafora nahradit **prostředky cílového jazyka se stejným estetickým účinkem**.
- **Oslabení obraznosti metafor** – některé metafory mohou v cílové kultuře vyvolat negativní asociace. Týká se to především příliš expresivních, krutých a vulgárních metafor.
- Např. když metafora uráží, znevažuje důležitou dějinnou událost (např. *holocaust*) nebo *náboženské cítění* daného kulturního společenství, musí překladatel jako expert na interkulturní komunikaci metaforu oslabit. Důvodem pro oslabení obraznosti je i úzké sepětí metafor s danou kulturou. Cílový příjemce by takovou kulturně podmíněnou metaforu nepochopil, protože nezná její historicko-kulturní pozadí.

# Jak se vyrovnat s překladem metafor?

- **Zvýšení obraznosti** – někdy najde překladatel v cílovém jazyce pouze takový ekvivalent, který má oproti originálu expresivnější náboj. Při tomto způsobu musí dbát na to, aby zvýšená obraznost nezměnila smysl metafor.
- **Komprimace (zestručnění) metafor** – překladatel vynechá jednu část vícečlenného metaforického spojení, protože v cílovém jazyce nenašel vhodný ekvivalent.
- **Explicace metafor** – doplnění metafor z výchozího textu o další metaforické spojení s podobnou obrazností, které by cílovému příjemci pomohlo identifikovat smysl metafor, jestliže z původní metafor není dostatečně jasný. K tomuto postupu patří také případné vysvětlení kulturních konotací (např. v poznámce pod čarou).
- **Opsání metafor** – pokud v cílovém jazyce neexistuje vhodný ekvivalent, může překladatel metaforu opsat (parafrázovat) nemetaforickými výrazovými prostředky.
- **Substituce (náhrada) metafor** – překladatel může použít k opisu metafor jiné obrazné prostředky, např. *přirovnání, frazeologizmy* apod.

# Metafora v básnickém textu

- Při **překladu básnického textu** se **metafora** stává **jedním ze stěžejních problémů**, na jehož řešení ve vztahu k formálním stránkám básně do značné míry závisí úspěšnost, či neúspěšnost překladu.
- **V tradičních veršových formách**, kdy je překladatel povinen respektovat také rytmus a rým, případně další eufonické složky básně, **bývá metafora různě gramaticky či sémanticky přetvářena, nebo též v překladu zaniká.**

## 1. Gramatické transformace bez sémantické změny jsou následující:

**1.1 Nejčastější gramatickou transformací** je *záměna přívlastku shodného přívlastkem neshodným*, srov. b. *седефена луна* ‚perleťový měsíc‘ ≈ *perleť luny*; *слънчево море* ‚sluneční moře‘ ≈ *moře slunce*.

**1.2 Metafora je nahrazena přirovnáním**, např. r. *В саду горить костер рябины красной* ‚v sadu hoří oheň rudé jeřabiny‘ ≈ *v sadě jak ohně hoří jeřabiny*.

# Metafora v básnickém textu

**1.3 Přirovnání je nahrazeno metaforou**, např. n. *Die Uhr steht still. Sie schweigt wie Mitternacht* ‚Hodiny tiše stojí. Mlčí jak půlnoc‘ ≈ *Je orloj tich. Noc mlčí z orloje.*

**1.4 Metaforické spojení je rozvedeno do věty**, např. rus. *млечных путей серебро* ‚stříbro mléčných drah‘ ≈ *nebe má stříbro dráhy mléčné.*

**1.5 Metaforická věta je stažena do metaforického spojení**, např. rus. *где даже голос ветра слаб* ‚kde je slabý dokonce i hlas větru‘ ≈ *šeplavý, neduživý vánek.*

➤ Třebaže tyto transformace většinou nevedou k obsahovému posunu metafor, mohou přesto **deformovat její obraznost**, a tak **porušit její estetickou funkci**. Srov. např. rus. *тяжелый шар заката* ‚těžká koule zapadajícího slunce‘ ≈ *západ s těžkou koulí.*



# Metafora v básnickém textu

**2. Obsahové transformace při dodržení gramatického typu** bývají většinou následující:

**2.1 Metafora překladu je motivována opakem** (opračnou činností) **původního významu**, např. rus. *И время добавляет в списки* ,a čas doplňuje do seznamů' ≈ *A čas si škrtá ze soupisky*.

**2.2 Metafora překladu původní obraz specifikuje**, konkretizuje, např. rus. *за белой ниткой снега* ,za bílou nití sněhu' ≈ *za bílou nití metelice*, bulh. *вятър бял* ,bílý vítr' ≈ *sněhový vítr*.

**2.3 Metafora překladu původní obraz nahrazuje obecnější variantou**, např. angl. *a ruby* ,rubín' ≈ *vzácný rudý kámen*; rus. *На тихую задумчивую йель* ,na tichý zádumčivý smrk' ≈ *na zešeřelý zádumčivý les*.

# Metafora v básnickém textu

**3. Gramatické transformace s obsahovou změnou** se většinou projevují takto:

**3.1 Překlad transformuje metaforu v duchu její obraznosti**, např. rus. *к тебе я музыкой приду* ‚přijdu k tobě v podobě hudby‘ ≈ *já v hudbu se ti proměním*.

**3.2 Metafora překladu rozšiřuje obraz**, čímž často snižuje jeho estetickou působivost, např. rus. *золотая словесная груда* ‚zlatá hrouda ze slov‘ ≈ *ze slov zlatá hrouda, zlatá fůra*.

**3.3 Metafora překladu volí jiný obraz** jen vzdáleně připomínající původní metaforu, např. rus. *жди когда наводят грусть / желтые дожди* ‚čekej, když žluté deště vzbuzují smutek‘ ≈ *čekej, i když slunce se ti ztratí / v lijavcích, jež smutkem budou znít*.

**3.4 V ojedinělých případech metafora originálu z formálních důvodů v překladu zaniká**, případně je **metafora (klišé) v překladu vytvořena tam, kde v originálu není**. Srov. např. rus. *я забыл прекрасное лицо* ‚zapomněl jsem na překrásnou tvář‘ ≈ *já krásnou hlavu vyhnal z paměti*; bulh. *тихия дом в белоцветните вишни* ‚tichý dům v bělokvětvých višních‘ ≈ *ticho dům střeží a květ višni sněží*.

# Překládání knižního názvu

- V **překladu titulu**, ať už je to název románu, povídky, dramatu nebo jen básně či kapitoly, se **dobová problematika** uměleckého překladu odráží v **koncentrované podobě**.
  - **Dva základní typy knižních titulů:**
    1. **Název popisný, čistě sdělovací**, udává přímo téma knihy, zpravidla tím, že jmenuje hlavní osobu a často i literární druh (*Жизнь Александра Невского, Cantar de Rodrigo, Crónica de Don Alvaro de Luna, The Tragical History of Doctor Faustus*). Historicky je to typ starší – ovšem najdeme jej i v literatuře moderní, ale nejčastěji bez označení literárního druhu (*Жизнь Клима Самгина*).
- Sdělovací funkce těchto titulků byla ve starší době ještě posílena tím, že zároveň zastávaly úlohu obsahu díla – odtud délka mnohých popisných titulků: *The Pleasant History of John Winchcomb, in His Younger Years Called Jack of Newbury, the Famous & Worthy Clothier of England: Declaring His Life and Love Together with His Charitable Deeds & Great Hospitalities, and how He Set Continually Five Hundred Poor People at Work, to the Great Benefit of the Commonwealth: Worthy to be Read and Regarded*, tj. Příjemná historie Johna Winchcomba, v mládí zvaného Jack z Newbury, slavného a důstojného anglického oděvníka: Jeho život a láska spolu s jeho dobročinnými skutky a velkým pohostinstvím, a jak neustále zaměstnával pět set chudých lidí k velkému prospěchu Společenství národů: Hodné čtení a úcty (Deloney). Vztah mezi složkou sdělnou a jejím estetickým přetvořením je zde jednoznačně řešen ve prospěch složky sdělné.

# Překládání knižního názvu

**2. Název symbolizující, zkratkový,** udává téma, problematiku nebo atmosféru díla zkratkou, typizujícím symbolem, který není popisem, ale obraznou transpozicí tématu.

- **Umělecká forma** podléhá zákonům mnemotechniky a **je utvářena podle dvou principů:**
  - a) Stejně jako **okřídlené rčení** nebo **aforismus** musí knižní titul mít **snadno zapamatovatelnou formu**. Proto je zpravidla **krátký a koncizní**, tj. je vytvářen buď jediným prostým či rozvitým výrazem, anebo u delších názvů je obvyklá souměrná výstavba, což dává také možnost významového kontrastu: *Преступление и наказание* – *Zločin a trest* (Dostojevskij), *Le rouge et le noir* – *Červený a černý* (Stendhal). Jen zřídka bývá název trojčlenný: *Uno, nessuno, centomille* – *Jeden, nikdo, stotisíc* (Pirandello).
  - b) Po **stránce obsahové** je hlavním požadavkem **výraznost**, tj. **konkrétnost a jedinečnost symbolizujícího obrazu**, např. *Ve stínu kvetoucích dívek* (Proust), *Les oběšených* (Liviu Rebreanu), *Malomocný biskup* (Gabriel Miró).



# Překládání knižního názvu

- I pro knižní název má každá literatura své specifické **národní formy**, tj. formální principy závislé na jazykovém materiálu a s ním spojených tvarových konvencích.
- Kdežto obecné formové principy (tj. *konciznost stavby* a *výraznost obrazu*) je nutno v překladu zachovat, je zvláštní národní formy pro knižní názvy zpravidla třeba nahradit formami běžnými v domácím prostředí. Každá literatura má své **ustálené formulky** pro názvy knih, kapitol i novinářské titulky.
  - Např. na označení toho, že zpráva není zaručená, že jde o pouhou domněnku, užívají Francouzi rádi kondicionál: *Les Américains enverraient deux divisions en Grèce*. Tentýž titulek by se v angličtině vyjádřil nejspíše infinitivem: *Americans to send two divisions to Greece* a v češtině nejspíše větou tázací: *Dvě americké divize do Řecka?*
- Někdy přiměje překladatele ke změnu názvu i **rozdíl dvou jazykových systémů**, kupř. jmenné názvy jsou často do češtiny převáděny slovesně: *Память – Co nezapomenu* (Sluckij), *Далекое – Kde vlaky nestaví* (Afinogenov).



# Překládání knižního názvu

- Rozdíl ve **společenském vědomí** rovněž nutí často k *přestylizování názvu*, jeho znovuvytvoření. Protože anglická říčka Floss nevyvolává v domácím čtenáři konkrétní představu, byl název románu G. Eliotové *The Mill on the Floss* přeložen jako *Červený mlýn*, nikoli *Mlýn na Flossu*.
- Názvy některých nejznámějších děl světové literatury se staly součástí českého kulturního povědomí již v určitém znění, resp. mají svou **překladovou tradici**. Překladatel proto musí počítat s tím, že jeho řešení narazí na odpor, nebo přinejmenším bude čtenáře dezorientovat, když se od tradičního řešení odchýlí. Ovšem je-li nové řešení podstatně lepší než tradiční, je přirozeně oprávněné.
- Např. O. Fischer šťastně překřtil Goethovy *Wahlverwandschaften* proti starému *Vyběravé příbuznosti* na *Volbou spřízněni*. Zato jinde přílišné tápání a měnění úplně rozkolísalo překladatelskou tradici některých knižních titulků: např. Thackerayho *Vanity Fair* je znám jako *Trh marnosti*, *Tržiště života* i *Jarmark života* a žádný z těchto názvů se definitivně nevžil.

# Překládání knižního názvu

- **Soudobý literární překlad** nakládá s titulem literárního díla stejně jako s kterýmkoli jiným prvkem literárního textu, tj. snaží se dodržovat **zásady funkční ekvivalence**, např. angl. *Love on a Dark Street* ≈ *Láska v temné ulici* (I. Shaw) sch. *Hiljadu i jedna smrt* ≈ *Tisíc a jedna smrt* (M. Krleža), *Le Mur* ≈ *Zed'* (J. P. Sartre).
- Je-li v titulu díla využito např. *reálie* nebo *idiomu*, je třeba uplatnit **překlad pragmatický**. Srov. rus. *Хождение по мукам* ≈ *Křížová cesta* (A. Tolstoj), angl. *No Fool Like an Old Fool* ≈ *Když se starý zblázní, stojí to za to* (G. Ewart) apod.
- **Typy posunů** od původního znění z důvodů objektivních i subjektivních:
  - **Určitá tendence ke krátkému názvu se v českém překladu někdy projevuje** zestručněním původního znění, např. *The Adventures of Oliver Twist*, *Dobrodružství Olivera Twista* ≈ *Oliver Twist* (Ch. Dickens).
  - Jindy může být překladatelův zásah do původního znění titulu motivován rozdílnými kulturními tradicemi češtiny a cizího jazyka, např. důvody etiketními. Takovým příkladem je Buninova próza *Жизнь Арсеньева* ≈ *Život Alexeje Arseňjeva*.

# Překládání knižního názvu

- Interpretační přístup k překladu titulu však nebývá vždy motivován rozdíly ve společenském vědomí, nýbrž též potřebou **dát čtenáři větší nebo přesnější informaci**. Srov. *Le Libraire* ≈ *Skandál v knihkupectví* (G. Bessette), *The Young Wife* ≈ *Mladá žena v Melbourne* (D. Martin), *Diary of a Mad Housewife* ≈ *Deník americké manželky* (S. Kaufmannová).
- Mezi mimojazykovými důvody k úplné obsahové změně původního znění názvu bývá nejčastější potřeba vyhnout se titulu otřelému, srov. *Жажда* ‚Žízeň‘ ≈ *Můj neklidný přístav* (B. Sluckis), nebo dodat mu větší poutavost: *The Body of the Girl* ‚Tělo dívky‘ - *Totožnost neznámá* (M. Gilbert).
- **Zvláštní kategorií knižních titulů literárních překladů jsou výběry básní a povídek, u nichž z edičních důvodů nelze použít žádný z původních názvů děl.** V těchto případech je nejčastěji preferována možnost zvolit název některého z již přeložených názvů zařazených básní či povídek, např. V *Hérakleitově řece* (W. Szymborska), *Půlnoční podívaná* (K. Shapiro), případně k verši, který charakterizuje či metaforizuje povahu výboru, např. *...A mlčky piji zapomnění* (N. Liliev), *My spokojení pozorovatelé zkázy* (G. Ewart).

# Použitá literatura:

- **KUFNEROVÁ**, Zlata: Metafora jako překladatelský problém. In: *Překládání a čeština*, Praha 1994, s. 113-117.
- **KUFNEROVÁ**, Zlata: Co s titulem literárního díla. In: *Překládání a čeština*, Praha 1994, s. 149-153.
- **LEVÝ**, Jiří: *Umění překladu*, Praha 1998.
- **MÜGLOVÁ**, Daniela: Překlad metafor. In: *Komunikace, tlumočení, překlad aneb Proč spadla babylonská věž?*, Nitra 2013, s. 242-252.

